

ПОСТМОДЕРНИЗМ ОҚИМИНИНГ ФАЛСАФИЙ, ЭСТЕТИК ВА БАДИИЙ-МЕТОДОЛОГИК ТАМОЙИЛЛАРИ

Содиқова Бахтигул Ибодуллаевна

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти тайанч докторонт

sodiqova.baxtigul@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада тадқиқотимизнинг ушбу банди постмодерн адабиётнинг таърифи, ривожланиш тарихи, техникаси ва ўзига хос хусусиятларига қаратилган. Ушбу мунозарада ишлатиладиган постмодернизм концепциясини тавсифлашдан олдин, баъзи терминологик таърифлар керак. “Постмодернизм”, “постмодерн”, “постмодернизм” ёки “постмодернист” сўзларининг қўлланилишига назар ташлайдиган бўлсак, бу сўзларнинг маъноси қайси китобни ўқиётганингизга қараб ўзгариб бораётгани диққатни тортади. Бу нафақат баъзи муаллифларнинг баъзан бўрттирилган инжиқликлари билан боғлиқ, балки уларда содир бўлган тегишли контекстлар билан чамбарчас боғлиқ.

Калит сўзлар: “Постмодернизм”, “постмодерн”, “постмодернизм” ёки “постмодернист”, мета-ривоят, “онг онтологияси”

Кириш. Постмодерн фалсафа 20-асрнинг иккинчи ярмида вужудга келган тахминларга танқидий жавоб сифатида пайдо бўлган ҳаракат модернистик фалсафий ғоялар 18-асрда ривожланган маданият, ўзига хослик, тарих ёки тил ҳақида ёритилган. Постмодернист мутафаккирлар шунга ўхшаш тушунчаларни ишлаб чиқдилар фарқ, такрорлаш ва гиперреалистик субверт қилиш "катта ривоятлар", бирдамлик ва эпистемик аниқлик ва постмодерн фалсафа куч муносабатларининг аҳамияти, шахсийлаштириш ва нутқ ҳақиқат ва дунёқараш "қурилишида" намоён бўлади. Кўп постмодернистлар буни инкор қилгандек кўринадиган объектив воқелик мавжуд ва объектив ахлоқий қадриятлар мавжудлигини инкор этгандек кўринадиган.

Жан-Франсуа Лётард фалсафий постмодернизм Постмодерн ҳолати, "Жуда соддалаштирган ҳолда, постмодерни мета-ривоятларга нисбатан ишончсизлик деб таърифлайман ..." қаерда у нимани назарда тутмоқда метанарратив мавжуд бўлган нарсалар ҳақида бирлаштирилган, тўлиқ, универсал ва эпистемик жиҳатдан маълум бир воқеага ўхшаш нарса. Постмодернистлар метанарративларни рад этишади, чунки улар метанарративлар тахмин қилган ҳақиқат тушунчасини рад этишади. Постмодернист файласуфлар умуман ҳақиқат муттасил ва умуминсоний бўлишдан кўра ҳар доим тарихий ва

ижтимоий контекстга боғлиқ ва ҳақиқат ҳар доим тўлиқ ва аниқ бўлишдан кўра қисман ва "баҳсли" бўлишини таъкидлайдилар.

Постмодерн фалсафа одатда оддий иккилик карама-қаршиликларга нисбатан шубҳа билан қарайди структурализм, файласуфнинг муаммосини таъкидлаб, билимни жаҳолатдан, ижтимоий тараққиётни орқага қайтаришдан, ҳукмронликни бўйсунушдан, яхши билан ёмондан ва йўқликдан мавжудликни ажратиб туради. Аммо, худди шу сабабларга кўра, постмодерн фалсафа кўпинча нарсаларнинг мураккаб спектрал хусусиятларига нисбатан шубҳа билан қараши керак ва файласуфнинг тушунчаларни яна бир бор аниқ ажратиб кўрсатиш муаммосини таъкидлаши керак, чунки концепция унинг карама-қарши контекстида тушунилиши керак, масалан, мавжудлик ва йўқлик, одатийлик ва ғайритабиийлик, нутқ ва ёзув ва бошқалар.

Мухокамалар. Постмодерн фалсафаси ҳам муҳим адабиётлар билан мустаҳкам алоқада танқидий назария.

Агар дастлаб постмодернизм, А. Тойнбининг фикрича, Ғарбий Европа формацияси ривожланишининг маълум бир босқичини назарда тутган бўлса, маълум бир миллий давлатлар тоифаларидан халқаро муносабатларнинг глобал характерини ҳисобга олишгача бўлган мафкуравий ўзгаришлардан иборат бўлган маданиятлараро ўзаро таъсир босқичи, кейинчалик бу тушунча адабиётшунослик ва санъатшуносликнинг терминологик қўлланилишига кирди. Шундай қилиб, адабий танқидда постмодернизм ўзини шундай позицияларда ўтказди элита ва оддий дидлар, интеллект ўртасидаги чегараларни йўқ қилиш ва ҳиссиётлар, ҳақиқат ва фантазия кабилар.

Дарҳақиқат, постмодерн фикрлаш услубининг пайдо бўлиши Ғарбнинг маданий ўзини ўзи англашининг ривожланишидаги маълум одатлар билан боғлиқ ва Ғарбий Европа тафаккурининг асосий анъаналаридаги туб ўзгаришларни ҳам ифодалайди. Бундан ташқари, постмодерн нутқ фалсафий акс эттиришнинг янги тури сифатида, янги типдаги “онг онтологияси” муносабатларга кескин карама-қаршиликда намоён бўладиган классик парадигма.

Постмодернизм фалсафаси ўтган асрнинг 80-йилларида шаклланган. У жамиятда юз берган ўзгаришларни акс эттириб, дунёни қабул қилиш ва ҳис этишда парадигма мақомини олди. Ҳозирда дунёнинг мана шундай ҳолини тўлатувчи ўзида мужассамлаган парадигманинг йўқлиги ҳақидаги қарашлар постмодернизм ҳам қайсидир маънода ўз энергиясини сарф қилиб бўлаёзганидан далолатдир. Аммо дунёда хаос кайфияти ҳукм сурмоқда. Маълумки, постмодернизм хаосдан озикланади, уни ифода қилади. Дунё эртасининг ноаниқлиги, инсоннинг глобал ўзгаришлар ва техноген бўҳронлар ичида қолиб

эсанкираши, охирзамон (апокалипсис)ни кутиш, айна пайтда, коммуникатив технологиянинг жадал ривожланиши, компьютер ва интернетнинг пайдо бўлиши, дунё ҳамжамиятининг маданий толерантлиги (бағрикенглиги)нинг олдинга қараб кетиши постмодернизм кайфияти ҳали давом этишини кўрсатади. Франсуз файласуфи Жак Деррида постмодернизм даврини «Охирзамон келмасдан бурунги (дунёнинг) мутлақ остинустун бўлиши» деб атайди. Худди шунга уйғун фикрни украиналик олим Дмитрий Затонский ҳам айтган: «Постмодерн давр термоядровий охирзамон (олим буни термоядро уруши туфайли содир бўладиган охирзамон деб атайди – У.Х) содир бўлмагандан кейин бошланди. Биз дунёнинг тубига назар солдик, аммо ҳаётда яшаб қолдик. Албатта, бунинг учун Эътиқод, Умид, Муҳаббат билан тўлов тўладик». Мана, нима учун постмодернизмга ноаниқлик, парчаланиш, «мен»нинг, канонларнинг йўқолиши, нотурғунлик хосдир. Шунинг учун ҳам постмодернчилар «абадий қадриятлар»дан воз кечди.

Постмодернизм модернизмнинг асосан фалсафий, мафкуравий ва эстетик позицияларини ўзгартириш билан боғлиқ ҳолда амалга ошади. Постмодернизм воқеликнинг “мистификацияланган” қараши билан ажралиб туради я’ни дунё бетартиблик салтанати бо‘либ, унда сохта қадриятлар ҳукмронлик қилади, оммавий маданият суррогатлари мавжуд; ҳаёт беҳуда, шахсиятларда вайроналик мавжуд бўлади. Воқелик тартибсиз, мантиқсиз ҳолда бўлади, шунинг учун унинг ривожланиши мутлақо янги ифода воситаларини ва шаклларини, алоҳида поетикани талаб қилади.

Постмодернизм - XX асрнинг иккинчи ярмида шаклланган Ғарб дунёсига хос бўлган тафаккур турини билдирувчи атама бўлиб, дунёнинг фалсафий қарашини ҳам, билиш методологиясини ҳам, сан’ат ё’налишини ҳам ифодалайди. Бир қатор ҳолларда бутун замонавий давр, биринчи навбатда, Ғарб зиёлилари томонидан дунёни тушуниш билан боғлиқ ҳолда постмодерн деб та’рифланади.

Ушбу концепция 20-асрнинг бошларида пайдо бўлган, аммо замонавий ма’нода 1960-йиллардан бери қўлланила бошланди. Постмодернизм фалсафасининг ривожланишига франсуз мутафаккирлари (Ж.Деррида, Ж.-Ф. Лиотар, М. Фуко ва бошқалар) енг катта ҳисса қо‘шган. Постмодернизм дунёни ўзига хос тартибсизлик сифатида идрок этишни, тараққиётни инкор этишни, талқин қилувчи фикрлаш деб аталадиган нарсага ақлга ишонишдан воз кечишни, йевросентрик дунёқарашдан фарқли равишда глобал полицентризмни тасдиқлашни, модернизмга қарама-қаршилик сифатида ҳаракат қилишни англатади.

Аксарият постмодернизм файласуфлари буржуа жамиятига, унинг иқтисодиёти, мафкураси ва маданиятини танқид қилишга хос салбий муносабатда бўлган томонни егаллайдилар, шунинг учун постмодернизм бир

қатор жиҳатлари бўйича марксизмга яқин дейиш мумкин. У то‘ғ‘ридан-то‘ғ‘ри ёки билвосита ижтимоий ёки маданий езилган гуруҳлар, этник озчиликларнинг о‘з ҳуқуқлари учун курашида иштирок этади. Бироқ, бунда қарама-қарши тенденция ҳам бор - нафақат ҳукмронлик эмас, балки мазлум гуруҳларнинг мафқурасини фош қилиш ҳамдир (агар улар бундан ўз ғаразли мақсадларида фойдалансаларгина).

Билиш методологиясида постмодернизм илгари қо‘лланилган усулларга, биринчи навбатда, эволюцион ва структуралистик усулларга қарши чиқиб, гуманитар билимларнинг об‘йективлигига позитивистик е‘тиқодни шубҳа остига қо‘йиб, у инсон дунёсининг об‘йектив манзарасини эмас, балки уни кураётганини та‘кидлади. Воқелик еса олимлар томонидан сун‘ий равишда яратилган бунга "мослашишга" мажбурдир.

Постмодернизм концепциясидаги дунё ўзаро еркин боғланган бўлақлар йиғиндисидан иборат бўлиб, унинг яхлитлиги ва ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлиги тасвирнинг сун‘ий маҳсули ҳисобланади. Агар классик эпистемологияда, я‘ни фактларни шарҳлаш тартиби, бўшлиқ, зиддият тушунтиришга муҳтож бўлган муаммо сифатида қаралса, постмодернизм нуқтаи назаридан, аксинча, яхлитлик ва боғлиқлик ўртасидаги муаммолар кўрилади. Яхлит тавсифни рад етиш, материални тизимлаштириш, кенг кўламли назариялаштириш бу парадигманинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобланади. "Об‘йективистик" ("позитивист") сифатида тавсифланган дунёни кўришнинг олдинги парадигмаси асоссиз деб е‘лон қилинди ва дунёга аввалгидан бутунлай бошқача қарашлар постмодернистлар нуқтаи назаридан янги дунёқарашга ўтишни талаб қилади.

Постмодернизм дунёнинг илмий манзарасини тасвирлашнинг ҳар қандай усулига мурожаат қилишнинг шафқацизлигини тасдиқлайди, уни чексиз кўп ё‘ллар билан тасвирлаш мумкинлигини та‘кидлайди ва услубий плюрализмни ҳимоя қилади - бу дунё бўйича барча мумкин бўлган нуқтаи назарларнинг фундаментал эквивалентлигини тан олади. Бундан ташқари, ба‘зида ан‘анавий ма‘нода об‘йективлик ва илмий характерга ега бўлиш имкониятини сўзсиз инкор етадиган позиция е‘лон қилинади. Демак, ҳақиқат тушунчаси ҳодисани турли тадқиқотчилар томонидан бир хил талқин қилишнинг имкони ё‘қлиги сабабли мавжуд бо‘лиш ҳуқуқидан маҳрум бо‘лади. Постмодернистлар нуқтаи назаридан, дунёнинг расмини ёзишда мутафаккир тадқиқот воситаларини еркин танлаш ҳуқуқига ега, уларнинг ҳеч бири устун рол ўйнамаслиги керак. Постмодернизм риторикасида о‘зига хос мантик, тоифалар тизими, баҳолаш мезонлари ва ниҳоят, тадқиқот мавзулари билан биргаликда мулоҳаза юритиш тамойили сифатида тушуниладиган “дискурс” (“мунозара”) тушунчаси кенг

коʻлланилади. Демак, постмодернизмнинг ўзи фалсафий, услубий ва бадиий нутқ саналади.

Постмодернизмнинг ҳам фалсафий, ҳам услубий, ҳам мафкуравий позициялари этнология муаммоларига (ижтимоий / маданий антропология), биринчи навбатда, этник феномени билан чамбарчас боғлиқ бўлган маданиятни тушунишга қаратилади.

Постмодернизм ҳақида турли хил таърифлар мавжуд. Масалан, Сомпаст Оксфорд инглизча луғатида у қуйидагича берилган: "назария ва мафкураларга ишончсизлик ва конвенцияларга эътиборни жалб қилиш билан тавсифланган санъатдаги услуб ва тушунча". Мерриам-Вебстер луғати каби яна бир машҳур манбада шундай дейилган: "... замонавийдан кейинги давр" ёки "модернизмга муносабатда бўлган ёки анъанавий материаллар ва шаклларга қайтиш билан тавсифланган турли хил ҳаракатларга тегишли ёки улар билан боғлиқ" (архитектурада бўлгани каби) ёки истехзоли ўз-ўзига ҳавола ва бемаънилик (адабиётда бўлгани каби) ёки ниҳоят "маданият, ўзига хослик, тарих ёки тил ҳақидаги замонавий тахминларни тубдан қайта баҳолашни ўз ичига олган назария билан боғлиқ ёки бу назария". Америка мероси луғатида: "Санъат, архитектура ёки адабиётга тегишли ёки улар билан боғлиқ бўлиб, олдинги модернистик тамойилларга, масалан, услубнинг анъанавий ёки классик элементларини қайта киритиш ёки модернистик услублар ёки амалиётларни ҳаддан ташқари кўтариш орқали.

Хулоса. Демак, постмодернизмни Иккинчи Жаҳон Урушидан кейин турли адабий йўналишлар, ёзув техникаси ва мавзуларининг эклектикаси билан ажралиб турадиган буюк санъат ҳаракати сифатида таърифлаш мумкин. Постмодерн адабиётга оид турли манбаларни тадқиқ қилиш натижасида биз шундай хулосага келдикки, у ҳаракатни реализм ва модернизмдан ажратиб турадиган бир қанча муносиб хусусиятларга эга.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Postmodernism and "the other side", in Cultural Theory and Popular Culture: A reader, edited by John Storey, London, : Pearson Education .2006
2. Intertextuality in John Fowles's "The French Lieutenant's Woman" Hannelie De Klerk, 1987
3. Analysis of John Fowles's Novels by Nasrulloh Mambrol on June 26, 2020
4. "John Fowles as a postmodernist: An Analysis of Fowles's fiction within metafictional theories" Opperman, Serpil. Ankara 1987
5. "Aesthetic consciousness in the Novels of John Fowles" by Kenneth Marggraff : April 23, 1973

6. “Modernizm and post-modernizm and the novel of John Fowles” Baggee, Shyamal